Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

Ανατροπή ισορροπιών στα στενά: Η μυστική συμφωνία της Κωνσταντινουπόλεως του 1915

Δόμνα Βισβίζη-Δοντά

doi: [10.12681/deltiokms.235](https://doi.org/10.12681/deltiokms.235)

Copyright © 2015, Δόμνα Βισβίζη-Δοντά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βισβίζη-Δοντά Δ. (1990). Ανατροπή ισορροπιών στα στενά: Η μυστική συμφωνία της Κωνσταντινουπόλεως του 1915. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 8, 123–141. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.235>

ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΩΝ ΣΤΑ ΣΤΕΝΑ: Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ 1915

Τò 1915 συνομολογήθηκε ή πιò σημαντική «μυστική συμφωνία»¹ του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου μεταξύ των Συμμάχων, τής Βρετανίας, τής Γαλλίας και τής Ρωσίας, γνωστή ως Συμφωνία τής Κωνσταντινουπόλεως. Αυτή ικανοποιούσε, τουλάχιστον στα χαρτιά, τò ιστορικό όνειρο των Τσάρων νά βρούν διέξοδο στη Μεσόγειο Θάλασσα, με πρώτο σταθμό τήν εγκατάστασή τους στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά. Ήταν ένα κρυφό όνειρό τους στο περιθώριο τής Συνθήκης του 1856 που σφράγισε τόν Κριμαϊκό πόλεμο. Από τότε, στο ζήτημα των τουρκικών Στενών ή Ρωσία άκολούθησε μια σταθερή πολιτική γραμμή. Οί Ρώσοι άπαιτούσαν ναυτικό μονοπώλιο στòn Εύξεινο Πόντο και κατά κάποιο τρόπο αυτό ήταν λογικό. Ή ναυτική ζωή τής Τσαρικής αυτοκρατορίας συγκεντρωνόταν εκεί, άφου οι ρωσικές άρκτικές άκτες ήταν άποκλεισμένες άπό τούς πάγους πάνω άπο έννια μήνες τò χρόνο. Άλλωστε στη Νότια Ρωσία βρίσκονταν οι πλούσιες σιτοφόρες

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ:

A.Y.E.: Άρχείο Υπουργείου Έξωτερικών Έλλάδος.

MMAB: Μουσείον Μπενάκη, Άρχειον Βενιζέλου.

Lapradelle...: A. de Lapradelle - L. Eisenmann - B. Mirkiné - Guetzevitch - P. Renouvin, *Constantinople et les Détroits. Documents secrets de l'ancien Ministère des Affaires étrangères de Russie*. Μετάφραση τής σοβιετικής έκδοσης του Κομισαριάτου του Λαού των έξωτερικών ύποθέσεων, ύπό S. Volski, G. Gaussel και V. Paris. Έπιμέλεια και ύπομνηματισμός του Georges Chklaver, Σειρά: *La Documentation Internationale*, τόμοι Α'-Β', Παρίσι 1930.

1. Οί μυστικές διαπραγματεύσεις άποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο τής πολιτικής ίστορίας και προκαλούν τò ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ανθρώπων. Οί συμφωνίες αυτές συνομολογούνταν σε όλες τις εποχές, αλλά στη διάρκεια των πολέμων του είκοστου αιώνα άπέκτησαν τεράστια σημασία. Βέβαιο είναι ώστόσο ότι οι ύποσχέσεις που δίνονταν δέν ήταν δυνατόν πάντοτε νά τηρηθούν, είτε διότι ή ήττα τις συμπαρέσυρε μαζί της, είτε διότι ή νίκη δέν σεβάστηκε τις ύποσχέσεις που δόθηκαν σε στιγμές άγωνίας. Βλ. Guy Pedroncini, *Les négociations secrètes pendant la grande guerre*, Σειρά: *Questions d'histoire*, Παρίσι 1969.

γαῖες, τὸ βιομηχανικὸ λεκανοπέδιο τοῦ Ντόνετς καὶ τὰ λιμάνια ἐξαγωγῶν. Ὁ διάπλους ὅμως τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν Δαρδανελλίων ἦταν στὰ χέρια τοῦ Σουλτάνου, τὸν ὁποῖο ἡ Εὐρώπη ἐπόπτευε. Οἱ Ρῶσοι δὲν κρατοῦσαν ἀκόμα «τὰ κλειδιά τοῦ σπιτιοῦ». Διατηροῦσαν ὅμως ἀνενόχλητοι καὶ χωρὶς ἐξόδα τὸ ναυτικὸ τους μονοπώλιο, ἐφόσον οἱ Τοῦρκοι φρόντιζαν νὰ μένουν ἀνοικτὰ χωρὶς ἐξαίρεση τὰ Στενὰ στὰ ἐμπορικὰ πλοῖα.

Τὸ σκηνικὸ ὅμως ἄλλαξε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμον. Κατὰ τὸν Ἰταλοτουρκικὸ πόλεμον τοῦ 1911-1912, ἀποκαλύφθηκε πλήρως ἡ ἀδυναμία τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας νὰ ἐπιζήσει. Οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσαν τὸ πέρασμα τῶν Δαρδανελλίων γιὰ δύο βδομάδες, προλαμβάνοντας ἐνδεχόμενη ἐπίθεση τῆς Ἰταλίας γιὰ τὸν ἀνεφοδιασμό της σὲ πετρέλαιο. Ἐτσι φάνηκε σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τί σήμαινε γιὰ τοὺς Ρώσους νὰ μὴν κρατοῦν τὰ κλειδιά τοῦ διαύλου αὐτοῦ. Μὲ τὸ κλείσιμο τῶν Στενῶν δημιουργήθηκε σοβαρότατη οἰκονομικὴ κρίση στὴ Ρωσία. Τὸ ἐξαγωγικὸ της ἐμπόριο ξαφνικὰ ἀποτελματώθηκε. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐξαγωγή τοῦ ἐνενήντα τοῖς ἑκατὸ τῆς παραγωγῆς σιταριοῦ καὶ τοῦ πενήντα τοῖς ἑκατὸ τοῦ ὑπολοίπου ἐμπορίου της (σιδήρου καὶ ἄνθρακος κυρίως). Στερήθηκε παράλληλα τὸν εἰσαγόμενο βιομηχανικὸ ἐξοπλισμό, ἀπαραίτητο τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ κατὰ τὴν ὁποία ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὴν Οὐκρανία βρισκόταν σὲ πλήρη ἀκμὴ. Πουθενὰ ἄλλοῦ στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατία ἡ Ρωσία, ἀντίθετα μὲ τὶς ἄλλες Μεγάλες εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις, δὲν εἶχε συμφέροντα — οὔτε διεξήγαγε ἐμπόριο μὲ τὴν Τουρκία, οὔτε εἶχε ἐπενδύσει στὸ Δημόσιο Ὄθωμανικὸ Χρέος, οὔτε σὲ ὁποιαδήποτε ἐκμετάλλευσή σιδηροδρόμων. Τὰ συμφέροντά της ἐπικεντρώνονταν στὴν ἐλευθέρῃ ἐμπορικῇ διακίνησῃ ἀπὸ καὶ πρὸς τὴ Μεσόγειο: ὁ ἔλεγχος τῶν Στενῶν ἦταν θέμα ἐπιβίωσης.

Ἐνῶ ἀκόμα ἡ Τουρκία βρισκόταν σὲ πόλεμον μὲ τὴν Ἰταλία, ὁ Τσάρος Νικόλαος Β΄ προώθησε τὴ σύμπληξιν βαλκανικῆς συμμαχίας ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, ποὺ θὰ τὸν ὀδηγοῦσε, ὅπως ἤλπιζε, στὸν ἔλεγχον τῶν Στενῶν. Δὲν ὑπολόγισε ὅμως πῶς τὰ μέλη τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας σχεδίαζαν, τὸ καθένα χωριστά, νὰ κερδίσουν ὄχι μόνον τὴ Θεσσαλονικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Πάντως οἱ Ρῶσοι, ἀπὸ τὴν πλευρά τους, ἄφηναν νὰ ἐννοηθεῖ στοὺς διπλωματικούς κύκλους τῆς Πετρούπολης ὅτι «στὸν Βόσπορον μπορεῖ νὰ κάθεται μόνον ὁ Τοῦρκος ἢ ὁ Ρῶσος»². Αὐτὸ τὸ ἄφηναν νὰ κυκλοφορεῖ γιὰ νὰ τὸ ἀκοῦνε οἱ Βούλγαροι ἀλλὰ πιὸ πολὺ οἱ Ἕλληνες. Δὲν πρόφθασαν ὅμως καλὰ καλὰ νὰ τὸ δηλώσουν καὶ σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ πρώτου Βαλκανικοῦ πολέμου, στίς 20 Ὀκτωβρίου 1912, οἱ Ἕλληνες κατέλαβαν τὰ νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τέσσερα, Σαμοθράκη, Λήμνος, Τένεδος καὶ Ἴμβρος, ἤλεγχαν τὴν εἴσοδον τῶν Στενῶν. Ἡ Ἑλλάδα ἀπέκτησε τότε σημαντικὴ πολιτικὴ καὶ στρατηγικὴ θέση στὴν περιοχὴ,

2. Α.Υ.Ε./1912/Α/5, ἀρ. 34273, τηλεγράφημα, Ψύχας πρὸς Βενιζέλο, Πετρούπολη, 6/19 Νοεμβρίου 1912.

συμπληρώνοντας την οικονομική της θέση, που είχε ήδη αποκτήσει με την ελληνoturκική εμπορική συνθήκη της Κάλιτζας του 1855 και των 'Αθηνών του 1903. Έκπληκτες οι Μεγάλες Δυνάμεις με την αναπάντεχη αλλαγή στο χάρτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, που επέφερε ο πρώτος Βαλκανικός πόλεμος, επενέβησαν για να αποφασίσουν την τύχη των νησιών.

Από τις Μεγάλες Δυνάμεις μόνον η Ρωσία ήταν εκείνη που πρότεινε συγκεκριμένη λύση: τα νησιά στην είσοδο των Δαρδανελλίων έπρεπε να αποδοθούν στην Τουρκία και τα υπόλοιπα στην 'Ελλάδα'. Οι μη μεσογειακές Δυνάμεις δεν ήταν όλες σύμφωνες να διατηρήσουν οι 'Ελληνες τα νησιά⁴. Η Βρετανία, η Γαλλία και η Αυστρία δεν είχαν αντίρρηση, είχε όμως η Γερμανία. "Αν και η πολιτική του Κάιζερ Γουλιέλμου Β' ήταν γενικά φιλελληνική αποβλέποντας στο να εξασφαλίσει την ελληνική φιλία μέσω του γαμβρού του Κωνσταντίνου, στο ζήτημα των τεσσάρων νησιών υποστήριζε την Τουρκία. Στά Στενά ο Κάιζερ ήθελε ισχυρή Τουρκία. Η στάση αυτή της Γερμανίας είχε επιπτώσεις στην Κωνσταντινούπολη. Ο 'Ενβερ Πασάς και οι Νεότουρκοι, που πήραν την εξουσία στα χέρια τους με το πραξικόπημα στις 23 'Ιανουαρίου 1913, στράφηκαν τώρα προς τον Κάιζερ. Ο φιλογερμανισμός των Τούρκων προμήνυε πως τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή κινδύνευαν και από τη Γερμανία. Οι Ρώσοι τότε οδηγήθηκαν στη σκέψη να σκληρύνουν τη στάση τους στο ζήτημα. Προς στιγμήν σκέφθηκε ο Τσάρος να απειλήσει με χωριστή πράξη οδηγώντας το στόλο του Ευξείνου Πόντου μπρός στην Κωνσταντινούπολη. Σίγουρα μια τέτοια ρωσική κίνηση θα εξελισσόταν σε παγκόσμιο πόλεμο. Άφησε λοιπόν κατά μέρος το σχέδιο αυτό και περιορίστηκε στη συμμετοχή τους στις διπλωματικές κινήσεις των Δυνάμεων. Η δυσaráσκεια όμως των Ρώσων επαυξήθηκε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου της 10ης Αυγούστου 1913, που σφράγισε τους Βαλκανικούς πολέμους, επειδή δεν περιέλαβε το ζήτημα των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Τα νησιά έμειναν υπό ελληνική κατοχή, και οι Δυνάμεις βάσει της συνθήκης του Λονδίνου της 13ης/30ης Μαΐου 1913, θα καθόριζαν αργότερα την τύχη τους. Οι Ρώσοι το θεώρησαν ως απαρχή της εξέλιξης των 'Ελλήνων στα Στενά και την Κωνσταντινούπολη με τη σιωπηρή συναίνεση της Βρετανίας. Ήταν πλέον οι 'Ελληνες οι ανταγωνιστές τους στην περιοχή.

Ο Βενιζέλος πίεζε στο μεταξύ για τον καθορισμό του καθεστώτος των νησιών. Τελικά, σε ταυτόσημη διακοίνωση των Δυνάμεων (με συμμετοχή της Ρωσίας) προς την Τουρκία και την 'Ελλάδα, της 13ης-14ης Φεβρουαρίου 1914, τα νησιά έπρεπε να δοθούν στην 'Ελλάδα εκτός από την 'Ιμβρο, Τένε-

3. Α.Υ.Ε./1912/Α/5, αρ. 35821, τηλεγράφημα, Ψύχας προς Βενιζέλο, Πετρούπολη, 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου 1912.

4. Βλ. για τις λεπτομέρειες Domna Dontas, *Greece and Turkey. The Regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*, 'Αθήνα 1987, σ. 26.

δο και τὸ Καστελλόριζο, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποδίδονταν στὴν Τουρκία γιὰ στρατηγικοὺς λόγους⁵. Πάλι ὅμως τὸ ζήτημα ἔμεινε σὲ ἔκκρεμότητα, ἐφόσον ἡ τελικὴ πράξις δὲν πρόφθασε νὰ ὑπογραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ Μεγάλου Πολέμου, ὁ ὁποῖος ἤρθε νὰ ἀνατρέψει τὶς ἰσορροπίες στὴν περιοχὴ. Οἱ Τοῦρκοι ἔγιναν ἐκούσιοι αἰχμάλωτοι. Ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν ἦταν οἱ σχέσεις τους μετὰ τὶς ἄλλες Δυνάμεις, ἡ πολιτικὴ τους περιστρεφόταν γύρω ἀπὸ τὴν Ρωσία μὲ ἀνάμικτα αἰσθήματα φόβου καὶ μίσους. Τώρα υπέθεσαν ὅτι ἡ τελικὴ ἀπόφασις ἦταν ἐπὶ θύραις: ἡ θὰ κατέστρεφαν τὴν ρωσικὴ δύναμη στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἢ ἡ Ρωσία θὰ κατέστρεφε αὐτούς. Ἡ Γερμανία, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, τοὺς πρόσφερε συμμαχία ποὺ θὰ διατηροῦσε τὴν ἀκεραιότητα τῆς αὐτοκρατορίας τους. Μὲ συγκεχυμένες σκέψεις καὶ ὑπολογισμοὺς ὑπερέβαλαν τὴ ρωσικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ δύναμη. Ἐτσι ὁδηγήθηκαν νὰ ὑπογράψουν, στὶς 2 Αὐγούστου 1914, συμμαχία μὲ τὴ Γερμανία ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ, παρὰ τὶς διεθνεῖς πράξεις, νὰ ἐπιτρέψουν σὲ δύο γερμανικὰ καταδρομικά, τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ τὸ «Μπρέσλαου», τὰ ὁποῖα εἶχαν διαφύγει τῆς προσοχῆς τοῦ βρετανικοῦ στόλου στὴ Μεσόγειο, νὰ βροῦν καταφύγιο στὴ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἀπὸ ἐκεῖ προστάτευαν μὲ τὰ κανόνια τους τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀδικαιολόγητη καὶ ἐσφαλμένη αὐτὴ εἴσοδος τῆς Τουρκίας στὴν εὐρωπαϊκὴ σύρραξη συμπαρέσυρε καὶ τὴν τύχη τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Σουλτάνων. Ὅμως καὶ ἡ Αὐτοκρατορία τῶν Τσάρων ἔπαυσε βαρυνθὲν νὰ εἶναι μεγάλῃ δύναμη: τὸ ζήτημα τῶν Στενῶν διαδραμάτισε πρωταρχικὸ ρόλο.

Τὰ στραμμένα πρὸς τὸν Εὐξείνιο Πόντο κανόνια τῶν γερμανικῶν καταδρομικῶν ἀναστάτωσαν τὸν Τσάρο. Χωρὶς ἀργοπορία ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Σέργιος Σαζόνωφ, ἔκανε στὴν Τουρκία τὶς πιὸ ἐξωφρενικὲς προτάσεις μὲ ἀντάλλαγμα τὴν οὐδετερότητά της: ἐγγύησις γιὰ τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητά της, ἑλληνικὰ καὶ βουλγαρικὰ ἐδάφη στὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου, παραχωρήσεις στοὺς γερμανικοὺς σιδηροδρόμους, ἀκόμα καὶ τὴν κατάργησι τῶν Διομολογήσεων. Οἱ δύο ἐταῖροι τῆς Ρωσίας, ἡ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία, κατεπλάγησαν μὲ τὶς προσφορὲς αὐτές. Ἐντούτοις οἱ Τοῦρκοι ἔμειναν ὄχι μόνον ἀσυγκίνητοι ἀλλὰ καί, στὶς 26 Σεπτεμβρίου, ἔκλεισαν τὰ Στενά. Ἡ κατάστασις ποὺ δημιουργήθηκε ἦταν ἐκρηκτικὴ γιὰ τὴν Ρωσία. Δὲν μποροῦσε νὰ ἐφοδιαστεῖ ἀπὸ τοὺς συμμάχους της μὲ πολεμικὸ ὕλικό ποὺ τόσο εἶχε ἀνάγκη, οὔτε ἦταν δυνατόν νὰ στείλει τὸ σιτάρι της στὶς ἀγορὲς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ζωὴ της ἔμοιαζε νὰ ἀπειλεῖται σοβαρὰ ὅσο οἱ Γερμανοὶ εἶχαν ἐλεύθερη ἐπικοινωνία μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη⁶. Οἱ ρῶσοι στρα-

5. Ὁ.π., σσ. 26-28.

6. Ἡ Ρωσία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰρηνικῆς περιόδου προμηθεύονταν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν, κυρίως ἀπὸ τὴν Γερμανία (τὴ μεγάλῃ ἀντίπαλο τῆς Βρετανίας στὸν οἰκονομικὸ τομέα), χημικὰ προϊόντα, μηχανικὸ ἐξοπλισμὸ γιὰ τὴ βιομηχανία της καὶ μεταλλεύματα γιὰ τὴν κατασκευὴ ὀπλῶν. Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου, ἡ γερμανικὴ ἀγορὰ δὲν τῆς προμήθευε πλέον μηχανές. Γιὰ

τιωτικοί του ανατολικού μετώπου υπό τον Μεγάλο Δούκα Νικόλαο υποστήριξαν τότε πώς δεν είχαν τίποτα να κερδίσουν αν συνέτριβαν τη Γερμανία. 'Ο έλεγχος των Στενών θα ήταν για τη Ρωσία το μόνο τίμημα για το οποίο άξιζε να πολεμήσουν⁷. Ήταν «το ξύπνημα του βυζαντινού όνειρου» της Μεγάλης Αικατερίνης. Στις 31 'Οκτωβρίου 1914 οι Σύμμαχοι διέκοψαν τις σχέσεις τους με την Τουρκία. 'Από την επομένη ήδη, ο Σαζόνωφ δήλωσε στους Βρετανούς ότι η παρέμβαση της Τουρκίας στον πόλεμο προσέθεσε στην «ήμερησία διάταξη» το ζήτημα των Στενών. 'Από δώ ακριβώς γίνεται συγκεκριμένη, σταθερή και διάφανη η ρωσική πολιτική στο πρόβλημα σε σχέση με την 'Ελλάδα, την οποία ωστόσο οι Βρετανοί έβλεπαν ως σύμμαχο στην περιοχή και κατά γη και ιδίως κατά θάλασσα.

Οι Βρετανοί δέχθηκαν με ευχαρίστηση τη ρωσική πρόκληση. 'Ο Γεώργιος Ε' και ο πρωθυπουργός του Σέρ Έντουαρτ Γκρέυ διαβεβαίωσαν τους Ρώσους, στις 13 Νοεμβρίου 1915, ότι, εφόσον η Γερμανία ήττηθεί, η τύχη των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα αποφασιζόταν σύμφωνα με τα συμφέροντα της Ρωσίας⁸: ήταν πλήρης η μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής⁹. Οι πολυπλοκές εξελίξεις του πολέμου υποχρέωσαν τους Βρετανούς να παραμερίσουν τις αντίρρήσεις τους για ρωσικό έλεγχο των Στενών. 'Από τη μία πλευρά, έπρεπε να διατηρήσουν στον πόλεμο τους Ρώσους, διότι ο ισχυρός πολιτικός τους Κόμης Βίττε προωθούσε σχέδια ειρήνης με τους Γερμανούς. 'Από την άλλη πλευρά, ήθελαν υποστηρίξει για να σταθεροποιήσουν τη θέση τους στη Μέση 'Ανατολή προσαρτώντας την Αίγυπτο, τώρα που η 'Οθωμανική αυτοκρατορία είχε προσχωρήσει στο έχθρικό στρατόπεδο¹⁰. Οι Ρώσοι, από την πλευρά τους, είχαν ζωντανό στη μνήμη τους το γεγονός ότι το 1912 ο Γκρέυ ήθελε, εφόσον η 'Οθωμανική αυτοκρατορία διαμελιζόταν, να ανακηρυχθεί η Κωνσταντινούπολη ελεύθερη πόλη. Ήταν μια λύση έντελως απαράδεκτη για τους Ρώσους, αφού οι Έλληνες, εγκατεστημένοι πλέον στη Λήμνο, δηλαδή στην είσοδο των Δαρδανελλίων, ζητούσαν τώρα να γίνουν κυρίαρχοι στην περιοχή. Τη θεώρηση του δλου ζητήματος από οικονομικής, στρατηγικής και πολιτικής απόψεως περιέλαβε σε μηνμόνιο, τον Νοέμβριο του 1914, ο ύποδευθυντής πολιτικών υποθέσεων του

τά οικονομικά ζητήματα του πολέμου, το πιο σημαντικό έργο είναι J. T. Shotwell, *Economic and Social History of the World War*, Νέα 'Υόρκη 1922 κ. έξ. (126 τόμοι). Τα συγγράμματα σχετικά με την οικονομία του πολέμου για καθεμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις αναφέρουν συχνά πολύ χρήσιμα στοιχεία για την ιστορία των διεθνών σχέσεων.

7. Lapradelle..., Α', άρ. V.

8. Lapradelle..., Α', άρ. XXI, XXIII και XXIV.

9. Για τις λεπτομέρειες της συμφωνίας του Νοεμβρίου του 1914 βλ. C. Jay Smith, Jr., «Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914», *American Historical Review*, 70/4 (1965), σσ. 1015-1034.

10. Lapradelle..., Α', άρ. XXV.

ρωσικού υπουργείου Έξωτερικῶν Νικόλαος Μπαζίλι. Ὁ Μπαζίλι τόνισε δύο κυρίως στόχους τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς: ὁ πρῶτος στόχος ἦταν ἡ ἄμηση ἐγκατάσταση τῆς Ρωσίας στὸν Βόσπορο, στὰ Δαρδανέλλια καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, Τένεδο, Ἴμβρο, Λήμνο καὶ Σαμοθράκη, ὁ δὲ ρωσικὸς ἔλεγχος νὰ ἀπλώνεται ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο ἕως τὴ Μεσόγειο, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἓνα ὁχυρωμένο θαλάσσιο μέτωπο. Ἄν ὅμως ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποκτήσει ἡ Ρωσία τὴ Λήμνο καὶ τὴ Σαμοθράκη θὰ δεχόταν τὴν κατοχὴ τῶν νησιῶν αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ τὰ κατεῖχε ἤδη, ἀλλὰ ἀφοπλισμένα. Ὡστόσο ὁ Μπαζίλι θεωροῦσε ὅτι δυνητικά θὰ μειωνόταν ἡ στρατηγικὴ σημασία τῆς Λήμνου μὲ τὴ διάνοιξη διώρυγος ἐγκαρσίως τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλης, ἀπὸ τὸν Κόλπο τοῦ Ξηροῦ στὴ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ¹¹. Ὁ δεῦτερος στόχος ἦταν νὰ ἀπορρίψει ἡ Ρωσία τὴ διεθνοποίηση τῆς περιοχῆς. Ἡ διεθνοποίηση σήμαινε τὴν κατεδάφιση τῶν ὁχυρώσεων καὶ ἐπομένως τὰ Στενὰ θὰ ἦταν στὸ ἔλεος τοῦ κράτους ποὺ διέθετε τὴν κυριαρχία τῶν θαλασσῶν, εἴτε ἦταν μιὰ μεγάλη δύναμη, δηλαδὴ ἡ Βρετανία, εἴτε ἦταν μιὰ μικρότερη μεσογειακὴ δύναμη, δηλαδὴ ἡ Ἑλλάδα. Πάντως ἡ Ρωσία θεωροῦσε πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνη στὸ ρόλο αὐτὴ τὴν Ἑλλάδα, περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ μείνουν τὰ Στενὰ καὶ τὰ νησιά στὴν Τουρκία¹².

Πῶς ὅμως θὰ πραγματοποιιοῦνταν ἡ ἐγκατάσταση τῆς Ρωσίας στὰ Στενὰ, ἀφοῦ ὁ ἀρχιστράτηγος Μέγας Δούκας Νικόλαος δὲν εἶχε ἀρκετὲς διαθέσιμες δυνάμεις γιὰ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Τουρκίας; Στις 2 Ἰανουαρίου 1915, ἐγκαινίασε πραξικοπηματικά τὸ ζήτημα τῶν Στενῶν μὲ τὶς δυτικὲς Δυνάμεις, ζητώντας ἀπὸ τοὺς Βρετανούς νὰ προβοῦν σὲ στρατιωτικὸ ἢ ναυτικὸ ἀντιπερισπασμὸ κάπου στὴν Τουρκία, γιὰ νὰ ἀνακουφιστοῦν τὰ πιεζόμενα ρωσικά στρατεύματα στὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου. Ὁ κίνδυνος ὅμως στὸν Καύκασο ἦταν περισσότερο φανταστικὸς παρὰ πραγματικὸς. Οἱ Ρῶσοι εἶχαν ἀπέναντί τους ἓναν ἀνοργάνωτο τουρκικὸ στρατό, ἂν καὶ ὁ Ἐνβέρ Πασάς, στὴν οὐσία ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς παντουρκικὲς καὶ πανισλαμικὲς ἰδέες του, ὀνειρευόταν τὴν ἐπέκταση τῆς Τουρκίας μέχρι τὶς Ἰνδίες. Ἦταν ὅμως ἓνα ἀπατηλὸ ὄνειρο, ποὺ διαλύθηκε δραματικά, στις 4 Ἰανουαρίου 1915, ὅταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὸν Καύκασο, στὸ Σαρυκαμίς, τὴ μεγαλύτερη ἥττα τοῦ πολέμου. Ὁ Μέγας Δούκας Νικόλαος ὅμως παρέλειψε νὰ εἰδοποιήσει γιὰ τὴ νίκη του τοὺς Βρετανούς, οἱ ὁποῖοι τοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ τὴν ὑποστήριξή τους¹³. Ἦταν μᾶλλον πολιτι-

11. Τὸ σχέδιο αὐτὸ προτάθηκε πάλι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1922, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἐπιτελεῖο τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἑβρου, ὅταν ὁ Πάγκαλος ἀπέιλησε τοὺς Τούρκους μὲ νέο πόλεμο καὶ εἶχε ἀνάγκη ἄμησης πρόσβασης στὴ θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ, γιὰ νὰ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη.

12. Lapradelle..., Α', ἀρ. II.

13. Lynn H. Curtwright, *Muddle, Indecision and Setback. British Policy and the Balkan States, August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 81-82.

κός έλιγμός, έπιθυμώντας νά ανοίξουν οί Σύμμαχοι μέτωπο στά Στενά, έφόσον ό ίδιος δέν μπορούσε νά τό πραγματοποιήσει μέ τή δύναμη τών όπλων γιά νά μήν έξασθενήσει τό κύριο μέτωπο έναντίον τής Γερμανίας και τής Αύστρίας. Τό πιό σημαντικό ήταν νά ύποχρέώσει τόν διστακτικό και άναποφάσιστο, όπως τόν νόμιζε, ύπουργό τών Έξωτερικών του Τσάρου νά εγκαινιάσει διπλωματικές διαπραγματεύσεις γιά τήν άπόκτηση τής Βασιλείας. Ό ύπουργός τών Έξωτερικών του Τσάρου δέν έβλεπε τά πράγματα έτσι. Ήθελε, έφόσον ή Ρωσία άδυνατούσε νά συμμετάσχει στήν έκστρατεία, νά άναβληθεί ή όλη έπιχείρηση. Άλλωστε ό τουρκικός κίνδυνος στόν Καύκασο είχε έξουδετερωθεί¹⁴.

Οί Βρετανοί έθесαν τέρμα στίς ταλαντεύσεις του Σαζόνωφ. Τό Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο άποφάσισε σχεδόν άμέσως ναυτικό βομβαρδισμό και κατάληψη τής Χερσονήσου τής Καλλιπόλης μέ άπώτερο σκοπό τήν Κωνσταντινούπολη¹⁵. Ό Ουίνστον Τσώρτσιλ, ό Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου, ζήτησε τή συμμετοχή του τρίτου συμμάχου, τής Γαλλίας. Ό γάλλος ύπουργός τών Έξωτερικών Θεόφιλος Ντελκασέ, ό όποιος δέν είχε δώσει τήν τελική συγκατάθεση τής Γαλλίας γιά τή ρωσική προσάρτηση τών Στενών, άποδοκίμασε τήν παρέκκλιση άπό τό δυτικό μέτωπο. Συναίνεσε τελικά γιά νά μήν έπιτρέψει στούς Βρετανούς νά έγκατασταθούν μόνοι τους στήν Έγγυς Άνατολή και όχι γιά νά εύχαριστήσει τούς Ρώσους. Ή γαλλική συναίνεση έφθασε στο Βρετανικό Ναυαρχείο άφού ό Ντελκασέ έξασφάλισε, έφόσον ή Αίγυπτος έμενε στή σφαίρα έπιρροής τής Βρετανίας, νά μείνουν ή Συρία, ή Παλαιστίνη, ή Κιλικία και άκόμα ή Άλεξανδρέττα στή σφαίρα έπιρροής τής Γαλλίας¹⁶. Έτσι άποσοβήθηκε ρωγή στίς άγγλογαλλικές σχέσεις. Στή συναίνεσή του ό Ντελκασέ είχε και έναν έπιπρόσθετο, πολύ σοβαρό, λόγο. Ήθελε νά δοθεί ή εύκαιρία στούς Γάλλους νά μπουν άντι τών Ρώσων, στήν Κωνσταντινούπολη, στήν πρωτεύουσα τής χώρας τής όποιας τούς άνήκε τό μεγαλύτερο μερίδιο του Δημοσίου Όθωμανικού Χρέους, και ήταν μέτοχοι τών κυριοτέρων μεγάλων εταιριών. Έπιχείρηση όμως στά Δαρδανέλλια χωρίς τή συμμετοχή τών Έλλήνων δέν είχε σκεφθεί ό Τσώρτσιλ, ό όποιος σχεδίαζε τελικά νά τούς έγκαταστήσει εκεί. Ή συμμετοχή τών Έλλήνων, πίστευε, θά είχε άποφασιστική σημασία γιά τήν έγκαιρη λήξη του πολέμου μέ τήν Τουρκία. Μιά παρόμοια σκέψη είχε κάνει ήδη τόν

14. Lapradelle..., Β', άρ. 13.

15. *The First Report of the Dardanelles Commission: Part I. The Origin and Inception of the Joint Naval and Military Attack*, Presented to Parliament by Command of H.M., London 1917 [Cmd 4490]. Curtright, ό.π., σσ. 85-94.

16. Άλεξάνδρα Στεφανοπούλου, *Ή πολιτική τής Ρωσίας διά τήν Κωνσταντινούπολιν και τά Στενά κατά τόν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον*, Άθήνα 1975, σσ. 39-43. Βλ. γιά περισσότερες λεπτομέρειες George H. Cassar, *The French and the Dardanelles. A study of Failure in Conduct of the War*, Λονδίνο 1971, σσ. 49-69.

Αύγουστο του 1914, όταν τα δύο γερμανικά καταδρομικά κατέφυγαν στη Θάλασσα του Μαρμαρά, αλλά χωρίς να δοθεί συνέχεια¹⁷.

Στην Αθήνα, οι πολιτικοί κύκλοι, ανήσυχοι και ταραγμένοι με τις ειδήσεις¹⁸ ότι οι Σύμμαχοι ήταν δυνατόν να συζητήσουν το μέλλον των Στενών χωρίς την Ελλάδα, οδηγήθηκαν σε αποφάσεις. Έβαλαν κατά νου να έναντιωθούν στα σχέδια που θα καθιστούσαν τη Ρωσία κυρίαρχο στον Βόσπορο. Ο ρώσος στρατιωτικός ακόλουθος έγραφε στον Σαζόνωφ από την Αθήνα, στις 24 Δεκεμβρίου/6 Ιανουαρίου 1915, πώς οι πολιτικοί υποστηρίζουν ότι, προκειμένου να πέσουν τα Στενά και η Κωνσταντινούπολη στα χέρια των Ρώσων, συμφερότερη θα ήταν η συνεννόηση με τους Νεότουρκους¹⁹. Πιθανώς, μάλιστα, η καλύτερη λύση στη δύσκολη αυτή καμπή θα ήταν να μείνει η Κωνσταντινούπολη στην Τουρκία²⁰. Ακριβώς ό,τι είχαν πει οι Ρώσοι, αν επρόκειτο η Πόλη και τα Στενά να πέσουν στα χέρια των Ελλήνων. Ο Σαζόνωφ, ένοχλημένος από τις αντιδράσεις αυτές των ελλήνων πολιτικών, αλλά για να μην έναντιωθεί εύθυσ εξ αρχής σε ελληνική στρατιωτική κατοχή της Καλλιπόλης, καθώς γνώριζε ότι σε αυτό άποσκοπούσε ο Τσώρτσιλ, άπαιττησε τη διαβεβαίωση των συμμάχων της Ρωσίας πώς η Ελλάδα δεν θα υπονόμει τη ρωσική πολιτική και τα ρωσικά συμφέροντα στο ζήτημα των Στενών. Διαβεβαίωση που δεν κόστιζε τίποτα στον Γκρέυ σε αυτό το στάδιο των διαπραγματεύσεων²¹. Το σχέδιο άλλωστε των επιχειρήσεων μόλις είχε αποφασισθεί στο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο και οι συνεννοήσεις με τους Έλληνες δεν είχαν αρχίσει. Ο Βενιζέλος, ενώ για διαφόρους λόγους, οι οποίοι αποτελούν άλλο κεφάλαιο της ιστορίας του Μεγάλου Πολέμου²², δεν μπορούσε να ενισχύσει τον αγώνα των Σέρβων έναντι των Κεντρικών Δυνάμεων, τώρα στο ζήτημα της Τουρκίας αντιμετώπιζε τα πράγματα διαφορετικά. Οι Έλληνες δεν έπρεπε να είναι άπόντες, έφασαν μάλιστα ο Βενιζέλος γνώριζε από τις 25 Ιανουαρίου (του το είχε διαμηνύσει επίσημα ο Λόντ Τζώρτζ) ότι αν συμμετείχε η Ελλάδα άμέσως στον πόλεμο, η Βρετανία θα της αναγνώριζε ευχαρίστως εδαφικές παραχωρήσεις πολύ σημαντικές στις ακτές της Μικράς Ασίας, στη Σμύρνη²³. Γνώριζε επίσης καλά ότι η Βρετα-

17. Ό.π., σσ. 42-43.

18. Lapradelle..., Α', άρ. XXXII.

19. Α.Υ.Ε./1915/Α/5η, άρ. 1701/32793 και 1731/33235, Πετρούπολη, 17/30 Σεπτεμβρίου και 21 Σεπτεμβρίου/4 Οκτωβρίου 1914.

20. Lapradelle..., Α', άρ. CLXXI.

21. Lapradelle..., Α', άρ. 96.

22. Βλ. για λεπτομέρειες Domna Visvizi-Dontas, «Troubled Friendship: Greco-Serbian Relations, 1914-1918» στο *The Creation of Yugoslavia 1914-1918*, επιμέλεια Dimitrije Djordjević, Santa Barbara California 1980, σσ. 95-124.

23. Α.Υ.Ε./1915/Θ/230, αντίγραφον, τηλεγράφημα, Sir E. Grey προς Sir F. Elliot, Foreign Office, 23 Ιανουαρίου 1915' δ.π., Γεννάδιος προς Βενιζέλο, Λονδίνο, 3 Φεβρουαρίου 1915. *The*

νία ήθελε πάση θυσία νὰ ἀποφύγει στοὺς τέλους τοῦ πολέμου νὰ κριθεῖ τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα σύμφωνα με τὶς ἐπιθυμίες τῆς Ρωσίας μόνον. Ἀλλῶστε καὶ οἱ Γάλλοι δὲν τὸ κρατοῦσαν μυστικὸ ὅτι δὲν θὰ ἄφηναν τελικὰ τοὺς Ρώσους νὰ ἀποφασίσουν μόνον τὴν τύχη τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὅχι γιὰ τὸ οἱ Γάλλοι ἐπιθυμοῦσαν τὴ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους κατηγοροῦσαν ὅτι ἄφησαν ἀβοήθητους τοὺς Σέρβους στὸν ἀγῶνα τους ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Θὰ ἦταν ὅμως τὸ ἀντίβαρο γιὰ τοὺς Ρώσους²⁴.

Ὁ Βενιζέλος, ὁ ρεαλιστὴς πολιτικὸς, ἐπιθυμοῦσε τώρα, ἐφόσον ἦταν ἀκατόρθωτο νὰ ἀφήσουν οἱ Δυνάμεις τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, νὰ ἐπιδιώξει τὴ διεθνοποίηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν, ὥστε μελλοντικὰ ἀπὸ τὴ Σμύρνη, ποῦ τώρα οἱ Βρετανοὶ θὰ προσέφεραν στοὺς Ἕλληνες, νὰ ἐπεφταν στὰ χέρια τῆς. Αὕτῃ ἦταν καὶ ἡ θέση ποῦ θὰ ὑποστηρίξει κατὰ τὴ Συνδιάσκεψη τῆς Εἰρήνης τὸ 1919. Δηλαδή, ἡ Ἑλλάδα θὰ ἔπαιρνε τὴν Κωνσταντινούπολη «μέσω» τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χάρις στοὺς δυναμισμό τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ μετὰ τὴ βοήθεια τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς. Πάντως, ὁ σημαντικὸς παράγων ἐπὶ τὴν περιοχὴ ἦταν οἱ Ἕλληνες, καὶ οἱ Βρετανοὶ τὸ εἶχαν ἀντιληφθεῖ. Καθὼς μάλιστα οἱ Ρῶσοι ἀνέφεραν πλέον ἐπίσημα ὅτι οἱ ἑλλπίδες τους νὰ ἀποκτήσουν τὰ Στενὰ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη πραγματοποιιοῦνταν, ὁ Σερ Τζῶρτζ Μπιουκάναν, ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς ἐπὶ τὴν Πετρούπολη, ἄρχισε νὰ προβλέπει μιὰ ἑλληνορωσικὴ ἀνοιχτὴ σύγκρουση. Θέλησε λοιπὸν νὰ γνωρίσει πῶς οἱ Ἕλληνες θὰ ἀντιμετώπιζαν ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενον. Μετὰ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Μπιουκάναν ζήτησε νὰ πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἕλληνα ὁμολόγό του, Ἰῶνα Δραγούμη, τί σκεπτόταν ἡ κυβέρνησή του γιὰ τὸν καταλλήλοτερο διακανονισμό τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν. «Ὡμίλησα αὐτῷ», ἔγραφε ὁ Δραγούμης στὸν Βενιζέλο, «...ὕπὲρ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος διὰ σχηματισμοῦ Κράτους οὐδετέρου, αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου, ἔχοντος πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ κυριαρχοῦντος ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ Κράτος τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἰδρυθῇ καὶ νὰ ὑφίσταται ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν εἴτε ἀπασπῶν τῶν Μ. Δυνάμεων εἴτε μόνον τῶν Δυνάμεων τῆς τριπλῆς συνεννοήσεως.»²⁵ Ὁ θόρυβος γύρω ἀπὸ τὰ Στενὰ στὸ μεταξὺ πῆρε διαστάσεις. Τὸ φιλελεύθερο τουρκικὸ κόμμα ἀποφάσισε νὰ κινητοποιηθεῖ ἀμέσως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ἐκδιώξει τοὺς Γερμανοὺς μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅμως νὰ ἐγγυηθοῦν οἱ Σύμμαχοι τὴν ἀκεραιότητα τῆς Ὄθωμανικῆς

Diary of Sir John Stavridi (στὴ βιβλιοθήκη τοῦ St. Antony's College, Oxford), σ. 103, 21 Ἰανουαρίου 1915.

24. MMAB/173/11, ἀντίγραφον, τηλεγράφημα, Γεννάδιος πρὸς Βενιζέλον, Λονδίνο, 4 Φεβρουαρίου 1915, ὥρα 8.40 μ.μ.: *The Diary of Sir John Stavridi*, ὁ.π., Τρίτη 16 Φεβρουαρίου 1915.

25. A.Y.E./1915/A/5 (4, 3), ἀρ. 1670, Δραγούμης πρὸς Βενιζέλον, Πετρούπολη, 13/26 Ἰανουαρίου 1915.

αυτοκρατορίας. Παράλληλα οί τουρκοί φιλελεύθεροι διαμήνυσαν την πρόθεσή τους αυτή και στὸν Βενιζέλο²⁶. Τὴν ἀναβολὴ τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων ποὺ ὑστερόβουλα ἐπεδίωκαν οἱ Τοῦρκοι δὲν τὴν πέτυχαν. Ἀπλῶς ἐπέσπευσαν τὶς ἐξελίξεις.

Οἱ Βρετανοὶ στὶς 19 Φεβρουαρίου 1915 βομβάρδισαν ξαφνικὰ τὰ Δαρδανέλλια καὶ δόθηκε τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἐκστρατεία ποὺ ἐπέφερε τὴν ἀποτυχία. Ὡστόσο, ἡ ἐπίδειξη αὐτῆς βρετανικῆς δυνάμεως στὰ Δαρδανέλλια ἐνίσχυσε τὴν πεποίθηση τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι σκοπὸ εἶχε νὰ συγκαλύψει τὸ σχέδιο τοῦ Τσῳρτσιλ νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ Βρετανία στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή, ἀπὸ τὴν Κύπρο καὶ τὸ Σουεὺς μέχρι τὸ Ἀντεν καὶ τὸν Περσικὸ κόλπο. Στὴν «Ἀνατολικὴ αὐτὴ Αὐτοκρατορία» θὰ περικλείονταν ἐδάφη τὰ ὁποῖα διεκδικοῦσε ἡ Γαλλία. Γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει τὴν ἀνερχόμενη δύναμη τῆς Βρετανίας, ὅπως φαντάζονταν ὁ Ντελκασέ, προσπάθησε νὰ πείσει τὴ Ρωσία νὰ λάβει καὶ αὐτὴ ἐνεργὸ μέρος στὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων. Ὑπογράμμισε στοὺς Ρώσους τὴν πολιτικὴ σημασία ποὺ θὰ εἶχε ἡ ταυτόχρονη παρουσία τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων μπρὸς στὴν Κωνσταντινούπολη²⁷. Ὁ Μέγας Δούκας Νικόλαος δὲν ἔκρινε σκόπιμο, μὲ τὴ στενότητα δυνάμεων καὶ πολεμικοῦ ὅλικοῦ ποὺ χαρακτηρίζε τὸ στρατό του, νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μιὰ ρισοκίνδυνη περιπέτεια. Ἀλλωστε δὲν πίστευε ὅτι ἦταν δυνατὸν ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ νὰ πετύχει. Ἀπὸ στρατιωτικὴ ὁμως ἄποψη θεωροῦσε τὴν ἐπιχείρηση πολὺ χρήσιμη καὶ δὲν διακινδύνευε τίποτα, ἂν ἐνθάρρυνε τοὺς Βρετανοὺς νὰ τὴν πραγματοποιήσουν. Ὁ Τσῳρτσιλ, χωρὶς νὰ γνωρίζει τὴ γαλλικὴ ἐνέργεια, πρότεινε στοὺς Ρώσους τὴ συμμετοχὴ τους στὴν ἐπιχείρηση. Ὁ Σαζόνωφ, ὅταν ἀντελήφθη τὴν ἀγγλογαλλικὴ ἔριδα, ἔπεισε τὸν Τσάρο νὰ πρωτοστατήσει ὁ στόλος τοῦ Εὐξείνου Πόντου σὲ ἐπιχειρήσεις στὸν Βόσπορο²⁸. Ὁ ρῶσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἀντιμετώπισε κυριολεκτικὰ μὲ χαρὰ ἀλλὰ καὶ ἀνυπομονησία τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ρωσία θὰ πραγματοποιοῦσε τὴν ἱστορικὴ τῆς φιλοδοξία. Οἱ Ρῶσοι πλεον ἄνοιξαν τὰ χαρτιά τους καὶ ἔκαμαν σχέδια γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ λειτουργοῦσε τὸ διεθνὲς ἐμπόριο, ὅταν θὰ δέσποζαν ἐκεῖνοι στὴν περιοχὴ²⁹.

Παράλληλα δόθηκε τὸ σύνθημα καὶ στὴν Ἀθήνα ὥστε πολλοὶ πολιτικοὶ ἄρχισαν νὰ δραματίζονται ὅτι ἡ Ἑλλάδα θὰ ἐκπλήρωνε τὸ μεγάλο ἱστορικὸ τῆς ὄνειρο μὲ τὶς εὐλογίες τῶν Συμμάχων. Ἀκόμα καὶ αὐτοὶ ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς στιγμὴν ἐκάμθη: τότε ἀκριβῶς ὁ Βενιζέλος πρόλαβε νὰ μιλήσει στοὺς Βρετανοὺς γιὰ ἑλληνικὴ συμμετοχὴ στὴν ἐκστρατεία τῆς Καλλιπόλης μὲ 35.000 στρατὸ καὶ τὴ συνεργασία ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Ὅλα αὐτὰ συνέβαιναν πρὶν ἀκόμα ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ τῆς Ἑλλάδας συζητηθεῖ μεταξὺ

26. Lapradelle..., Α', ἀρ. XXXII, σημ. 2.

27. Lapradelle..., Β', ἀρ. 29.

28. Cassar, ὁ.π., σσ. 94-95.

29. Lapradelle..., Α', ἀρ. XXXVIII.

τῶν Συμμάχων γιὰ τὶς τυχὸν ἀντιδράσεις ποὺ θὰ προέβαλε ἡ Ρωσία. Πάντως ὁ Βενιζέλος δὲν ἀμφέβαλλε διόλου ποιὲς θὰ ἦταν αὐτές³⁰, ἐφόσον ἡ Ρωσία ὡς ἀντάλλαγμα θὰ ἄφηνε ἐλευθέρους τοὺς συμμάχους τῆς στὶς πετρελαιοπηγές τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Μὲ αὐτὸ κατὰ νου, ὁ Βενιζέλος ἔδωσε πλέον στὸν Δραγούμη στὴν Πετρούπολη συγκεκριμένους ὁδηγίες: ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση θεωροῦσε συμφέρον γιὰ τὴ χώρα νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἀρχὴ τῆς διεθνοποίησης γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀλλὰ, γιὰ κανένα λόγο δὲν θὰ ἔπρεπε ἡ Ἑλλάδα νὰ προβάλει ὅποιεσδήποτε ἀπαιτήσεις οὔτε νὰ ἀφήσει ἔδαφος ὥστε νὰ προκληθοῦν ὑποψίες ὅτι ἔχει βλέψεις, οἱ ὁποῖες θὰ ἐμπόδιζαν τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Ὁ Βενιζέλος εἶχε τὴ γνώμη μάλιστα, τὴν ὁποία ἀνακοίνωσε στὸν Δραγούμη σὲ ιδιαίτερη ἐπιστολῇ, ὅτι ἡ διεθνοποιημένη περιοχὴ τῶν Στενῶν καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη θὰ ἔπρεπε νὰ διοικηθεῖ μὲ ἓνα σύστημα ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο τῆς Κρήτης τοῦ 1898, ἀφήνοντας τὴν τοπικὴ διοίκηση στὸ Σουλτάνο ὑπὸ συμμαχικὸ ἔλεγχο³¹. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐπιστολὴ ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Σαζόνωφ καὶ φυσικὰ τοῦ Τσάρου. Ὁ Νικόλαος Β΄ θυμόταν καλὰ τὴν περίπτωσιν τῆς Κρήτης, ὅπου, τελικὰ, ἡ Ρωσία δὲν κέρδισε τίποτα, ἐνῶ ἐπιθυμοῦσε ἡ βάση τῆς Σούδας νὰ εἶναι προσιτὴ μόνον στὰ ρωσικὰ πλοῖα³². Ἡ ἀντίδραση στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα ἀλλὰ καὶ στοὺς ρωσικοὺς διπλωματικούς κύκλους στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν θυελλώδης: ἂν τὰ Στενὰ καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη διεθνοποιούνταν θὰ σήμαινε τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν Συμμάχων, καὶ ὅποιαδήποτε ἀσάφεια ὡς πρὸς τὴ λύση τοῦ ζητήματος σύμφωνα μὲ τὶς προσδοκίες τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, θὰ μπορούσε νὰ ἀνακόψει ὅλο τὸν ἐνθουσιασμό τῶν Ρώσων γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ πολέμου.

Στὴ δύσκολη αὐτὴ καμπὴ τοῦ πολέμου, ὅταν ἡ Ἱταλία ταλαντευόταν ἀκόμα κατὰ πόσον θὰ συμμετάσχει στὸν ἀγώνα τῶν Συμμάχων κατὰ τὴν ἐξελισσόμενη διεθνή σύρραξη³³, οἱ Βρετανοὶ συμφώνησαν νὰ λυθεῖ τὸ ζήτημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ὁχυρώθηκαν ὁμως πίσω ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση τῶν Γάλλων, οἱ ὁποῖοι ζητοῦσαν διαπραγματεύσεις μὲ τὴν πεποίθηση πὼς οἱ Ρῶσοι θὰ δέχονταν «τὴ διεθνή διοίκηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν οὐδετεροποίηση τῶν

30. Α.Υ.Ε./1915/Θ/230, τηλεγράφημα, ἀντίγραφον, Σισιλιάνοσ πρὸς Βενιζέλον, Παρίσι, 22 Φεβρουαρίου 1915.

31. Α.Υ.Ε./1915/Α/5 (4, 3), ἀρ. 1670, ἐμπιστευτικόν, σχέδιον. Βενιζέλος πρὸς Δραγούμη, Ἀθήνα, 13/26 Φεβρουαρίου 1915· Lapradelle..., Β', ἀρ. 98.

32. Lapradelle..., Β', ἀρ. 113.

33. Οἱ ταλαντεύσεις ὁμῶς τῆς Ἱταλίας κατέληξαν τελικὰ στὴν ἐξοδὸ τῆς στὸν πόλεμον μὲ τοὺς Συμμάχους, καὶ στὴν ἐξοδὸ τῆς ἡ ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος τῶν Στενῶν τὸν Φεβρουάριον-Μάρτιον 1915 ἔπαιξε ρόλο. Ἡ Ἱταλία δὲν μπορούσε νὰ μὲνει θεατὴς στὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν ἀπὸ τὴν Τριπλὴ Συμμαχία μόνον. Τοῦτο θὰ σήμαινε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴ ὑπεροχὴ τῶν τριῶν Συμμάχων στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, γεγονός ποὺ ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετο στὰ συμφέροντα τῆς Ἱταλίας.

Στενών»³⁴. Ἡ ἄλλα ὁ χρόνος πίεζε. Τὸ βρετανικὸ Ναυαρχεῖο ἐπέμενε περισσότερο παρὰ ποτὲ στὴ συμμετοχὴ ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος καὶ τοῦ ναυτικοῦ γιὰ νὰ διανοιγῇ ὁ δρόμος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολην³⁵. Τοῦτο ἀνέσυρε στὴν ἐπικαιρότητα τὸ παλαιὸ φάντασμα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Σαζόνωφ ἔβλεπε νὰ φεύγει τὸ χαλὶ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του. Διπλωματικές ἐνέργειες ἐπιβάλλονταν, εἴτε ἤθελε εἴτε δὲν ἤθελε, ἐφόσον οἱ Σύμμαχοι τελικὰ ἀνέβαλαν ὅποιαδήποτε συγκεκριμένη πράξη. Πρῶτα κινήθηκε στὸν ἑλληνικὸ ὥρο καὶ τηλεγράφησε στὴν Ἀθήνα στὶς 27 Φεβρουαρίου γιὰ νὰ πληροφορήσει τὸν Βενιζέλο ὅτι: «Δὲν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε, σὲ ὅποιαδήποτε περίπτωση, τὴ συμμετοχὴ ἑλληνικῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν εἴσοδο τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη»³⁶. Εἰδοποίησε ἐπίσης καὶ τὸ Foreign Office καὶ τὸ Quai d'Orsay ὅτι ἡ Ρωσία ἦταν ἀποφασισμένη νὰ ἀντιταχθεῖ στὴν παρουσία ἑλληνικῶν δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὸ Λονδίνο διαμαρτυρήθηκε ἀμέσως ἐναντίον τῆς ἀπόφασης αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν ἔνθερμη συμπαράσταση τοῦ Παρισιοῦ. Ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπόψεις θὰ ἦταν φυσικὸ ὅτι οἱ Γάλλοι θὰ προέβαιναν σὲ ὅποιαδήποτε ἐνέργεια γιὰ νὰ ματαιώσουν τὶς φιλοδοξίες τοῦ Τσάρου στὴν περιοχὴ ὅπου εἶχαν τὰ ζωτικὰ τους συμφέροντα. Ὁ Ντελκασὲ ὅμως, χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ τὴν ἀξία τῶν ἑλληνικῶν ὀπλων, δὲν μπορούσε νὰ παραβλέψει τὶς περιπλοκὲς ποὺ ἡ συμμετοχὴ τους θὰ δημιουργοῦσε. Πρὶν ἀπὸ ὅλα, ὁλόκληρη καὶ ὁλόκληρη ἡ ρωσικὴ δύναμη ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ μὴν ἡττηθεῖ ἡ Γαλλία στὸ δυτικὸ μέτωπο. Τοῦτο ἀπέκλειε ὅποιαδήποτε εὐνοϊκὴ ἀντιμετώπιση ἑλληνοβρετανικῆς κυριαρχίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Καθὼς μάλιστα οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Γερμανίας, οἱ Γάλλοι ἀπέδωσαν μεγαλύτερη σημασία στὴ συνεργασία μὲ τὴ Βουλγαρία (ἄλλωστε ὁ Ντελκασὲ ἦταν μανιώδης βουλγαρόφιλος). Ἡ συνεργασία μὲ τὴ Βουλγαρία, ἂν τελικὰ ἐπερχόταν συμφωνία μὲ τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ πραγματοποιηθεῖ. Οἱ Βούλγαροι ζητοῦσαν ὡς ἀντάλλαγμα μιὰ λωρίδα ἑλληνικοῦ ἐδάφους ὡς διέξοδό τους στὸ Αἰγαῖο. Τέτοια περίπτωση δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ὑπάρξει³⁷. Τὸ θέμα τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἑλλήνων στὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων ἐξελίχθηκε σὲ σοβαρὸ πρόβλημα γιὰ τοὺς Γάλλους. Ἦθελαν γιὰ λύση του νὰ ἀπομακρύνουν μὲ κάθε τρόπο τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ

34. Lapradelle..., Α', ἀρ. LIII.

35. Lapradelle..., Α', ἀρ. II, XLIV, Β', ἀρ. 105· Winston S. Churchill, *The World Crisis*, New York (Scriber's) 1928, τόμ. Β', σ. 205. Ὁ Τσῳρτσιλ, ὁ Πρῶτος Λόρδος τοῦ Ναυαρχείου, δὲν κρατοῦσε μυστικὸ ὅτι ἂν ἡ Ρωσία ἐμπόδιζε τὴν Ἑλλάδα νὰ βοηθήσει, θὰ ἔκανε ὅ,τι τοῦ ἦταν δυνατό γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσει νὰ κερδίσει τὴν Κωνσταντινούπολη. (Ὁ.π.)

36. Lapradelle..., Β', ἀρ. 97 καὶ 100· Α.Υ.Ε./1915/Α/5 (4, 3), ἀρ. 352/1741, τηλεγράφημα, Δραγούμης πρὸς Βενιζέλον, Πετροῦπολη, 15/28 Φεβρουαρίου 1915.

37. Cassar, ὁ.π., σσ. 96-97.

τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἀκόμα ἀπὸ τῆ Αἰῆμο, ποὺ ἦταν τὸ λιμάνι ἐξόρμησης γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Ντελκασὲ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴ τοῦ Γκρέυ — τοῦ ἐξίσου βουλγαρόφιλου ὁμολόγου του — στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἀγγλογαλλικός στόλος ποὺ συγκεντρωνόταν στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, καὶ ποὺ ἦταν ἤδη σημαντικός, θὰ ἔπρεπε νὰ παρουσιάσει τετελεσμένα γεγονότα μπρὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ δοθεῖ ὅποιαδήποτε εὐκαιρία γιὰ τὴ στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ συμπαράσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν περιοχὴ. Ἄν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση προσέφερε τὴ συνδρομὴ τῆς στὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελίων, θὰ τῆς ἔλεγαν ὅτι ἡ συνεργασία τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καθολικὴ καὶ πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλῃ ἐνέργεια νὰ συμμετάσχει στρατιωτικὰ στὴ σωτηρία τῆς Σερβίας. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἰδέας, ἡ ὁποία ἀπαιτοῦσε χρόνο, ὁ Ντελκασὲ ὑστερόβουλα βασιζόταν νὰ κερδίσει αὐτὸ τὸ χρόνο γιὰ νὰ ἀνοίξει τὸν ἀτέρμονα δρόμο τῶν διαπραγματεύσεων. Μὲ αὐτὸ κατὰ νοῦ δήλωσε ταυτόχρονα στὸν Σαζόνωφ νὰ μὴν ἐναντιωθεῖ ἂν ἡ Ἑλλάδα ἀποφάσιζε τὴν ἄνευ ὄρων συμμετοχὴ τῆς στὸν πόλεμο. Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις θὰ χρησιμοποιοῦνταν στὸ σερβοαυστριακὸ μέτωπο. Ἄλλωστε δὲν εἶχε καμιά ἐνδειξη ὅτι οἱ Βρετανοὶ ἐνθάρρυναν τοὺς Ἑλλήνες νὰ στείλουν δυνάμεις στὴν Καλλιόπολη³⁸. Ὁ Ντελκασὲ νόμιζε ὅτι μὲ αὐτὴ τὴ δήλωση ποὺ ἔκανε, πίσω ἀπὸ τὴν πλάτῃ τοῦ Γκρέυ, θὰ καταπράυνε τοὺς Ρώσους νὰ μὴν ἀντιτίθενται μὲ τόσο πείσμα ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς συμμετοχῆς. Τὸ σχέδιό του ὅμως δὲν βασιζόταν στὴν πραγματικότητα. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνηση μὲ ἐπικεφαλὴς τὸν Τσῳρτσιλ ἐπέμενε περισσότερο παρὰ ποτὲ στὴ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸ ναυτικὸ τους καὶ τὸ στρατό τους. Ἐπεδίωκαν ἐπίσης τὴ συμμετοχὴ τῆς Ρουμανίας. Ἐτσι θὰ σωζόταν ἡ Σερβία καὶ θὰ ἀναγκαζόταν ἡ Ἰταλία νὰ βγεῖ τελικὰ στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων³⁹.

Τὰ πράγματα γιὰ τοὺς Ρώσους ἔμοιαζαν ἀκόμα πιὸ πολὺ πλοκα. Τὸ γαλλοβρετανικὸ ρήγμα ἦταν ἀκόμα πιὸ ἐμφανὲς καὶ δὲν ἦταν βέβαιο πόσο μακριὰ θὰ προχωροῦσε ὁ Τσῳρτσιλ μὲ τοὺς Ἑλλήνες στὰ Δαρδανέλλια χωρὶς τὴ Γαλλία. Ἐπειτα, ἡ εἰσοδος τῆς Ἰταλίας στὸν πόλεμο θὰ προσέθετε ἕναν ἀκόμη ἐπικίνδuno παράγοντα γιὰ τὴ Ρωσία στὴν περιοχὴ. Ἀλλὰ, ἂν ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση ἦταν βέβαιη ὅτι ἡ γαλλοβρετανικὴ συνεργασία ἦταν ἐντελῶς ἀρμονικὴ, δὲν θὰ υἱοθετοῦσε τὴ σκληρὴ γραμμὴ πού, ὡς ἀπάντηση σὲ ὅλα αὐτά, ἀποφάσισε νὰ ἀκολουθήσει. Στις 4 Μαρτίου, ὁ Σαζόνωφ ἀνῆγγειλε ἐπίσημα στὸν γάλλο καὶ τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ στὴν Πετρούπολη τὰ ἀκόλουθα:

1. Γιὰ πολιτικούς καὶ θρησκευτικούς λόγους ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στὴν Κωνσταντινούπολη θὰ προκαλοῦσε βαθιὰ αἰσθήματα ἄγχους καὶ ὀργῆς στὴ Ρωσία.

38. Ὁ.π., σ. 98· Lapradelle..., Β', ἀρ. 104.

39. Lapradelle..., Α', ἀρ. XLIV.

2. Οί Βούλγαροι θά ἔβρισκαν ἀσφαλῶς τὸ πρόσχημα γιὰ νὰ καταλάβουν τὴ Ραιδεστό.

3. Οἱ Ρουμάνοι θά προσπαθοῦσαν νὰ ἐμπλακοῦν καὶ αὐτοὶ στοὺς ἀγῶνες.

4. Τέλος, ἡ Ἰταλία θά ἐπιδίωκε πιθανῶς νὰ ἐπιβάλει τὴ συμμετοχὴ της.

5. Ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς Συμμάχους ὑπῆρχε ἡ βεβαιότητα τῆς πλήρους κατανόησης γιὰ ὁποιοδήποτε ζήτημα. Τί θά συνέβαινε ἐὰν ξένα στοιχεῖα ἀναμειγνύονταν στὴ συμμαχία; Ἡ γερμανικὴ διπλωματία θά ἐκμεταλλευόταν ἀμέσως τὴν εὐκαιρία μιᾶς παρόμοιας κατάστασης, ἐφόσον στοὺς θρόνους τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ρουμανίας ἦταν τοποθετημένοι μέλη τῆς δυναστείας τῶν Χόχεντσόλλερν⁴⁰.

Τὰ σχέδια τοῦ Ντελκασὲ ἀνατρέπονταν πλέον μπρὸς τὸ ἀνυποχώρητο τοῦ Σαζόνωφ. Ὡστόσο ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις σὲ ὅλες τὶς πρωτεύουσες τῶν δυτικῶν Συμμάχων ἀποδεικνυόταν ὅτι ἡ Γαλλία θεωροῦσε τὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων περισσότερο πολιτικοῦ παρά στρατιωτικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀντίθετα ἡ Βρετανία ἤθελε νὰ τῆς προσδώσει περισσότερο στρατιωτικὸ χαρακτήρα. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Γκρέν ἔσπευσε νὰ διευκρινίσει στὸν ῥώσο πρεσβευτὴ στὸ Λονδίνο ὅτι ἡ Βρετανία δεχόταν χωρὶς ἐνδοιασμὸ πῶς ἡ Ἑλλάδα δὲν θά ἔπρεπε νὰ ἀποκτήσει βάση στὰ Στενά, ἐφόσον αὐτὸ συγκρούεται μὲ τὰ ρωσικὰ συμφέροντα. Ἀλλὰ ὁ Τσάρος δὲν θά ἔπρεπε νὰ ἀντιτίθεται στὴ σύμπραξη ὁποιασδήποτε Δύναμης, ἡ ὁποία προσέφερε τὴ βοήθειά της ὡς σύμμαχος μὲ λογικοὺς ὅρους. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἡ μόνη Δύναμη ποὺ μπορούσε νὰ συμμετάσχει στὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Στενά. Τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ, ἂν τελικὰ ἐξασφαλιζόταν ἡ βοήθειά του, ἦταν ἀνεκτίμητης ἀξίας. Ἀλλῶστε, τὸ βρετανικὸ Ναυαρχεῖο ἀπέδιδε πρωταρχικὴ σημασία στὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ γιὰ τεχνικοὺς κυρίως λόγους. Ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς Ἑλλάδας μὲ τουρκικὰ ἐδάφη θά ἦταν ἡ Σμύρνη⁴¹.

Ὁ Ντελκασὲ δὲν προσπάθησε νὰ τηρήσει κοινὴ γραμμὴ μὲ τὸν Γκρέν· ἔδειξε μάλιστα καὶ ἀδιαφορία νὰ τὸν ἐνημερώσει. Χωρὶς περιστροφές περιορίστηκε νὰ ἀπαντήσει στὸν Σαζόνωφ ὅτι τελικὰ ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων θά μπορούσε, ὡς ἓνα βαθμὸ, νὰ διευκολύνει τὶς δύσκολες ἐπιχειρήσεις κατὰ γῆ καὶ κατὰ θάλασσα. Τοῦτο δὲν προϋπέθετε ἐκ τῶν προτέρων ὅποιεσδήποτε πολιτικὲς ἐπιπτώσεις. Γιὰ νὰ διασπάσει τὸ ἑλληνοβρετανικὸ μέτωπο, θά ἤθελε νὰ ἐπέμβουν στὰ Δαρδανέλλια καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἀκόμη θεωροῦσε συμφέρον νὰ μὴν ἀπωθηθοῦν οἱ Ἴταλοι ποὺ ἐποφθαλμιοῦσαν ἐδάφη στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή. Αὐτὴ ἡ πολυεθνικὴ ἐκστρατεία τῆς Τριπλῆς Συνεννόησης ἐναντίον τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, θά ἐνίσχυε τὴ Γαλλία στὶς δύσκολες συνθήκες τοῦ πολέμου. Τοῦτο σήμαινε γιὰ τὸν Ντελκασὲ ὅτι ἡ λύση τῶν ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ Συνεννόηση θά δινόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ

40. Cassar, *ὁ.π.*, σσ. 98-99, ὅπου παρατίθεται τὸ ἔγγραφο τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν Ντελκασὲ ἀπὸ τὴν Πετρούπολη, τῆς 5ης Μαρτίου 1915.

41. Lapradelle..., Α', ἀρ. LVI.

Γαλλία, τη Βρετανία και τη Ρωσία⁴². Μὲ τὸ στόμα μάλιστα τοῦ Προέδρου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, Ρεϋμόνδου Πουανκαρέ, ἡ Γαλλία ἀνακοίνωσε στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅτι ἦταν μεγάλη ἱκανοποίηση τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα θὰ διεκδικοῦσε μὲ τὰ ὄπλα τὰ δικαιώματά της στὴν Ἀνατολία καὶ ἔτσι θὰ ἀποκοτοῦσε τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ μεγάλο τμῆμα της. Ἀλλὰ, διευκρίνισε ὁ Πουανκαρέ, τὰ ζητήματα τῆς διανομῆς τῶν ἐδαφῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὰ ὁποῖα ἡ Τριπλὴ Συμμαχία θὰ καταλάμβανε, ἦταν θέμα διακανονισμοῦ ἀπὸ τῆ συνδιάσκεψις τῆς εἰρήνης⁴³.

Στὸ μεταξύ, οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς ἐπηρέασαν στὴν Ἑλλάδα τὸν Κωνσταντῖνο ἀλλὰ καὶ πίεσαν τὸν πρωθυπουργό του Βενιζέλο νὰ προχωρήσῃ μὲ γοργὸ ρυθμὸ στὴν τελικὴ ἀπόφασιν τῆς ἑλληνικῆς συμμετοχῆς στὴν ἐκστρατεία. Ὁ Βενιζέλος ἄρχισε μὲ μιὰ προσπάθεια νὰ καθισχύσῃ τοὺς Ρώσους, δηλώνοντας στὸν ῥώσο πρεσβευτὴ στὴν Ἀθήνα Ντεμίντωφ ὅτι μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε πολιτικὲς βλέψεις στὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, θὰ ἔμπαιναν στὴ Βασιλεύουσα, καὶ θὰ ἀποσύρονταν ἀμέσως ἀφοῦ προσκυνοῦσαν στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Σοφίας⁴⁴. Καμιὰ δῆλωση ἀπὸ ὁποιαδήποτε πλευρὰ καὶ νὰ ἐρχόταν δὲν καθισχύαζε τοὺς Ρώσους, πεπεισμένους πλέον ὅτι οἱ Βρετανοὶ θὰ ἐγκαθιστοῦσαν τοὺς Ἑλλήνες στὸ Χρυσοῦν Κέρα, γιὰ νὰ προλάβουν νὰ μὴν ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Ὁ Τσάρος ἐπέμενε ὅτι δὲν δεχόταν τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἂν δὲν κήρυττε τὸν πόλεμον ἐπίσης ἐναντίον τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐстроουγγαρίας⁴⁵. Ὁ Νικόλαος γινώριζε καλὰ πὼς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν θὰ ἐκπλήρωνε τὸν ὅρον ποὺ ὁ ἴδιος ἔθετε. Πράγματι ἡ ἀπειλητικὴ ἡχὼ ἀπὸ τὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα ἐνίσχυσε τὸν Κωνσταντῖνο στὴν ἀπόφασίν του νὰ μὴν ὀδηγήσῃ τὴ χώρα του σὲ ἕναν πόλεμον μὲ ἀμφίβολα ἀποτελέσματα. Μετὰ ἀπὸ δύο συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος τῶν διατελεσάντων πρωθυπουργῶν (Δ. Ράλλη, Γ. Θεοτόκη, Ἀλ. Ζαῖμης, Στ. Δραγοῦμη καὶ Κ. Μαυρομιχάλης) στὰς 3 καὶ 5 Μαρτίου 1915, ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ιδίως τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ⁴⁶, ἀπέρριψε τὴν πρότασιν τοῦ πρωθυπουργοῦ του γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἂν καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων τῆς χώρας ὑποστήριξε τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου. Ὁ πρῶν πρωθυπουργὸς Δημήτριος Ράλλης εἶπε χαρακτηριστικὰ: «Δὲν ὑπάρ-

42. Lapradelle..., Α', ἀρ. LVII.

43. Α.Υ.Ε./1915/Θ/230, ἀρ. 2436, Σισιλιάνος πρὸς Βενιζέλον, Παρίσι, 5 Μαρτίου 1915.

44. Lapradelle..., Β', ἀρ. 107.

45. Α.Υ.Ε./1915/Α/5/23, ἀρ. 409, τηλεγράφημα, Δραγοῦμης πρὸς Βενιζέλον, Πετροῦπολιν, 22 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1915.

46. Ἰωάννης Μεταξᾶς, *Τὸ Προσωπικὸν τοῦ Ἡμερολόγιου*, ἐπιμέλεια Χρ. Χρηστίδης, τόμ. Β', Ἀθήνα 1952, σσ. 407-413· Α. Φ. Frangulis, *La Grèce, son statut international, son histoire diplomatique*, τόμ. Α', Παρίσι χ.χ., β' ἔκδοσις, σ. 180.

χει πλέον ζήτημα. Ἡ κυβέρνησις ανέλαβε τὸ θάρρος της καὶ τὴν εὐθύνην τῆς πολιτικῆς της. Οὕτε καθῆκον οὕτε δικαίωμα ἔχει νὰ γνωμοδοτήσῃ τὸ Ἐπιτελεῖον ἐπ' αὐτῆς. Ἄς κάμωμεν τὸν σταυρόν μας καὶ ἐμπρός...»⁴⁷. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνένδοτος προτίμησε νὰ δεχθῇ τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου, πρὸς μεγάλη ἱκανοποίησιν τοῦ Τσάρου, τὴν ὁποία δὲν παρέλειψε νὰ ἐκφράσῃ στοὺς Βρετανούς⁴⁸. Ἀπὸ δῶ καὶ ὕστερα ἀρχίζει τὸ ἑλληνικὸ ἐσωτερικὸ δρᾶμα, τὸ ὁποῖο ἐσκίασε τὸν οὐρανὸ τῆς χώρας μέχρι ἀκόμα καὶ αὐτὴ τῇ συνδιάσκεψιν εἰρήνης στὴ Λωζάνη τὸ 1922-1923, ἂν ὅχι καὶ ἀργότερα, ἕως οὗτου ἔσβησε ἡ γενιὰ τῶν πρωτεργατῶν του.

Ἡ ἀποχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ σκηνικὸ τῶν Δαρδανελλίων δὲν ἄνοιξε τὸ δρόμῳ τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ συγκεκριμέναι ἀπαιτήσεις στὴν περιοχὴ τῶν Στενῶν πού ἡ Ρωσία ζητοῦσε τώρα νὰ τῆς κατακυρωθοῦν, δὲν βρῆκαν τοὺς συμμάχους της σύμφωνους. Ὑποστήριζε τὰ ἑξῆς: «Ὅποιαδήποτε λύσις θὰ εἶναι προσωρινὴ καὶ πρόξενος περιπλοκῶν ἐφόσον δὲν θὰ προβλέπει νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ ἐδάφη τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας ἡ πόλις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδας καὶ τῶν Δαρδανελλίων, ἀκόμα καὶ ἡ νότιος Θράκη μέχρι τῇ γραμμῇ Αἶνος-Μήδεια...». «Ἐπίσης γιὰ στρατηγικοὺς λόγους, θὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ ὅρια τῆς Αὐτοκρατορίας τὸ τμήμα τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς, τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Βόσπορον ἕως τὸν ποταμὸ Σαγγάριο καὶ μέχρις ἐνὸς σημείου τῆς ἀκτῆς τοῦ Κόλπου Ἰσμίτ, τὰ νησιά τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τὰ νησιά Ἰμβρος καὶ Τένεδος...»⁴⁹.

Ἡ ἀνταπόκρισις τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας στὶς ἀπαιτήσεις αὐτὲς θὰ μετέβαλε τὴ Ρωσία σὲ μεσογειακὴ δύναμι με ὑπεροχὴ στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σημασίαν, διάχυτος ἦταν ὁ φόβος ὅτι ἡ Ρωσία, ἔχοντας ἐξασφαλίσῃ ὅλα ὅσα ἐπιθυμοῦσε, θὰ ἔχανε τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὸν πόλεμον. Μιὰ μεγάλῃ μερίδι στὴ ρωσικὴ βουλὴ, τῇ «Ντούμα», ἀκολουθοῦσε αὐτὴ τὴν πολιτικὴν. Ἐντούτοις οἱ δυσκολίες ἐκ μέρους τῆς Βρετανίας ἐξουδετερώθηκαν σχεδὸν ὅταν ἐξασφάλισε ἀνταλλάγματα, ὅπως τὴν ἐπέκτασιν τῆς βρετανικῆς ζώνης στὴν Περσία, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν περιοχῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας με ἀραβικὸ πληθυσμό⁵⁰. Ἔτσι ἔγινε ὁ σχεδιασμὸς τῆς πολιτικῆς πού τὸ πεπρωμένο της ἦταν νὰ μεταμορφώσῃ ριζικὰ τὴ Μέση Ἀνατολὴ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

47. A.Y.E./1915/A/11 (19), *Συνεδριάσεις τοῦ Στέμματος*, 19/4 Μαρτίου 1915· Κωνσταντῖνος Γ. Ζαβιτζιάνος, *Αἱ Ἀναμνήσεις του ἐκ τῆς ἱστορικῆς διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ὅπως τὴν ἔζησε (1914-1922)*, Ἀθήνα 1946, σσ. 48-50· Christos Theodoulou, *Greece and the Entente, August 1, 1914 - September 25, 1916*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 112-119.

48. *The Diary of Sir John Stavridi*, ὁ.π., 12 Μαρτίου 1915.

49. Lapradelle..., Α', ἀρ. XLIX.

50. J.A.S. Grenville, *The Major International Treaties, 1914-1973. A History and Guide with texts*, Λονδίνο 1974, σσ. 27-29· Cassar, ὁ.π., σσ. 100-101.

Ἡ ὑποχώρηση τοῦ Γκρέυ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Σαζόνωφ ἀναστάτωσε στὸ Παρίσι τοὺς πολιτικοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς οἰκονομικοὺς κύκλους ποὺ εἶχαν συμφέροντα στὴν Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ στὴν παραδοσιακὴ ἀντιρωσικὴ πολιτικὴ στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ ἔφερε τὸν Ντελκασέ σὲ δύσκολη θέση. Ὁ Πουανκαρέ τηροῦσε μιὰ πεισματικὴ ἀντίδραση στὶς ρωσικὲς ἀπαιτήσεις καὶ αὐτὴ παρέμενε ὡς πολιτικὴ τῆς Γαλλίας. Θὰ ἔδειχνε ὁμως «φιλικὴ διάθεση» στὶς ἐπιθυμίες τῆς Ρωσίας, ὅταν θὰ ἔφθαναν στὸ τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων τῆς εἰρήνης — αὐτὸ ποὺ εἶχε δηλώσει καὶ στοὺς Ἕλληνες. Διατυμπάνιζε ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅτι ἡ Ρωσία δὲν εἶχε ἀκόμα καμιά συμμετοχὴ στὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Δαρδανέλλια, καὶ δὲν λησμονοῦσε ποτὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες προτιμοῦσαν τοὺς Τούρκους παρὰ τοὺς Ρώσους στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐδωσε μάλιστα ἀπευθείας ἐντολὴ στὸν Παλαιολόγο στὴν Πετροῦπολη — πρᾶξή ἀντίθετη πρὸς τὴ διπλωματικὴ πρακτικὴ — νὰ μὴν προβεῖ σὲ καμιά ὑποχώρηση στοὺς Ρώσους μέχρι τότε⁵¹. Ὁ Σαζόνωφ ἀντέδρασε μὲ ἀπειλὲς καὶ ἀνταλλάγματα. Στὸ μεταξὺ ὁμως εἶχε χάσει ἓνα σημαντικὸ ὄπλο, ποὺ εἶχε ἐναντίον τῶν δύο συμμάχων του, τὸν Βίττε, ὁ ὁποῖος στὶς 13 Μαρτίου πέθανε⁵². Βρῆκε ὁμως ἄλλο ὄπλο. Ἀπειλῆσε ὅτι ὁ Τσάρος θὰ ἀναβίωνε τὸν Σύνδεσμο τῶν Τριῶν Αὐτοκρατόρων (Drei-Kaiserbund), ἀλλὰ ὑποσχέθηκε ὅτι ἡ Γαλλία θὰ ἔπαιρνε τὴ Συρία, τὴν Κιλικία καὶ τὴν Παλαιστίνη⁵³. Ὁ Ντελκασέ ἔδωσε τότε μιὰ σκληρὴ μάχη μέσα στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ρωσικῶν ἀπαιτήσεων ἐναντίον ἰσχυρῶν καὶ καλὰ ὀχυρωμένων ἀντιπάλων. Δὲν ἦταν δυνατόν γιὰ τὴ Γαλλία νὰ μὴν ἀκολουθοῦσε τὴν ἐσπευσμένη καὶ ἀξιοκατάκριτη ἀπόφαση τῆς Βρετανίας, καὶ νὰ ἄφηνε τοὺς Ρώσους νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ Γερμανία. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ὑποχώρησε ὄχι ἐξαιτίας τῶν ρωσικῶν ὑποσχέσεων ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ τὸ ρήγμα στὶς βρετανογαλλικὲς σχέσεις⁵⁴. Στὶς 10 Ἀπριλίου 1915, μὲ μιὰ φειδωλὴ ρηματικὴ διακοίνωση, οἱ Γάλλοι συμφώνησαν νὰ ὑποστηρίξουν τὶς ἀπαιτήσεις τῶν Ρώσων μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι «ὁ πόλεμος θὰ εἶναι νικηφόρος καὶ [ὅτι] ἡ Γαλλία καὶ ἡ Βρετανία θὰ πραγματοποιήσουν τὰ σχέδιά τους στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ καὶ ἀλλαχοῦ»⁵⁵. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, τελικὰ οἱ δυτικὲς ναυτικὲς Δυνάμεις, ποὺ εἶχαν συρρικνώσει τὸ 1856 τὴ δύναμη τῆς Ρωσίας στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἔδωσαν τώρα τὴ θεωρητικὴ συναίνεσή τους στὶς φιλοδοξίες τῆς Ρωσίας στὰ Στενά — μιὰ ἱκανοποίηση

51. Raymond Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de Souvenirs*, 10 τόμοι, Παρίσι 1926-1933, τόμ. Στ', σσ. 88 καὶ 92-95.

52. Maurice Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre*, τόμ. Α': 20 juillet 1914 - 2 juin 1915, Παρίσι 1921, σ. 321. Ὁ Παλαιολόγος τηλεγράφησε στὸν Ντελκασέ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Witte ὅτι: «Un grand foyer d'intrigues s'éteint avec lui». (Ὁ.π., σ. 31.)

53. Paléologue, ὁ.π., σσ. 319-324.

54. Cassar, ὁ.π., σσ. 102-103.

55. Grenville, ὁ.π., σ. 29 (στὴν ἀγγλικὴ γλώσσα): Lapradelle..., Α', ἀρ. XCIX (στὴ γαλλικὴ γλώσσα).

πού δὲν εἶχε στὴν πράξη καμιὰ οὐσιαστική σημασία. Ὅπως δὲν εἶχε καὶ ὁ διπλωματικός θρίαμβος τοῦ Σαζόνωφ. Ἡ ὑπόθεση γιὰ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βοσπόρου ἀπὸ τὸν ἀνοργάνωτο ρωσικὸ στόλο τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀκύρωνε στὴν πράξη τὴν πιθανότητα σημαντικῶν ἀποτελεσμάτων. Ἔτσι μὲ ἐλάχιστη προσπάθεια οἱ Ρῶσοι ἐξασφάλισαν τεράστια ἑδαφικὰ ὀφέλη. Οἱ χαμένοι ἦταν οἱ Ἀγγλογάλλοι πού πλήρωσαν μὲ τὸ αἷμα τους τὸ τίμημα γιὰ τὰ ὀφέλη αὐτά. Ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ ὀλοκαυτώματος τῶν Δαρδανελλίων διακαίωνει κατὰ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τὴν ἀντίθεση τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ στὸ νὰ ἐμπλακεῖ ἡ Ἑλλάδα σὲ μιὰ ἐπιχείρηση ἥδη πολὺ δύσκολη ἀλλὰ καὶ ἀνοργάνωτη.

Ἡ μυστική «Συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως» προκάλεσε μεγάλη κατακραυγή, ὅταν οἱ Μπολσεβίκοι τὴν δημοσίευσαν τὸ 1918. «Οἱ Σύμμαχοι», ἔλεγαν, «ἐπεδίωκαν ἐγωιστικούς ἱμπεριαλιστικούς σκοποὺς κάτω ἀπὸ ἓνα προστατευτικὸ πέπλο ἠθικῶν ἀξιών». Ἐντούτοις, ἡ κατάσταση τὸ 1915 δὲν ἦταν καθόλου ἀπλή. Ἡ συμφωνία ἦταν τὸ ἀναπόφευκτο συνακόλουθο τῆς βρετανικῆς ἐκστρατείας στὰ Δαρδανελλία⁵⁶. Ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ διαλυθοῦν οἱ ὑπόνοιες τῆς Ρωσίας ὅτι ἡ Βρετανία ἐτοιμαζόταν νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ἐγκαταστήσει ἐκεῖ φρουροὺς τοὺς Ἕλληνες ὑποστηριζόμενους ἀπὸ τὴν πλοῦσια καὶ δραστήρια ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Βασιλεύουσας. Ἡ πιὸ σοβαρὴ ὑπονοιά τῆς ἦταν ὅτι ἡ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία θὰ εἶχαν κατορθώσει, μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ρωσίας, νὰ κερδίσουν τὸν πόλεμο, καὶ ἡ Ρωσία τελικὰ δὲν θὰ ἔπαιρνε τὴν Κωνσταντινούπολη στὸ τραπέζι τῆς εἰρήνης. Ἀκόμα καὶ χωρὶς τὴν ἐκστρατεία κάτι ἔπρεπε νὰ γίνεи γιὰ νὰ ἀναπτρωθεῖ ἡ αὐτοπεποίθηση τῶν Ρώσων μετὰ τὴν καταστροφικὴ τους ἥττα στὸ Τάννενμπεργκ, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914. Φυσικά, θὰ ἱκανοποιούσε πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὰ τοὺς Ρώσους, ἂν οἱ δυτικοὶ Σύμμαχοι μπορούσαν νὰ συντρίψουν τὶς γερμανικὲς στρατιῆς στὴ βόρεια Γαλλία ἢ ἂν ἔστελναν σημαντικό στρατιωτικὸ ὕλικὸ στὴ Ρωσία. Καὶ τὰ δύο ἦταν πέρα ἀπὸ τὶς δυνάμεις τους. Ὁ γαλλικὸς στρατὸς δὲν μπορούσε νὰ μετακινήσει τοὺς Γερμανοὺς. Ἡ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία δὲν εἶχαν ἀρκετὰ πολεμοφόδια γιὰ τὸν ἑαυτοὺς τους, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἂν τὰ διέθεταν, τοὺς ἦταν ἀδύνατον νὰ τὰ στείλουν στὴ Ρωσία. Τὰ Στενὰ οἱ Τοῦρκοι τὰ εἶχαν κλείσει. Ἡ διπλωματία ἔπρεπε νὰ ἐξισορροπήσει ὅλες αὐτὲς τὶς ἀδυναμίες τους μὲ μιὰ συμφωνία. Ἄλλωστε μιὰ ὑπόσχεση γιὰ τὸ μέλλον ἦταν ἓνα τρέχον νόμισμα· μὲ τὸ ὁποῖον πλήρωναν, καὶ ἡ ρομαντικὴ φαντασία ἓνας κακὸς σύμβουλος.

Ἡ ὑπόσχεση τῆς παραχώρησης τῶν Στενῶν στὴ Ρωσία —τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες δὲν πληροφορήθηκαν— ἐμπόδιζε τὶς δυτικὲς Δυνάμεις νὰ προχω-

56. Ἡ ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων ἀπέτυχε τὸ 1916 καὶ ὁ ἀπολογισμὸς σὲ ἀπώλειες βρετανικοῦ κυρίως ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ ἀποτελεῖ γεγονὸς πού οἱ Βρετανοὶ ἀκόμα δὲν μποροῦν νὰ ξεχάσουν. Βλ. γιὰ τὶς λεπτομέρειες Β. H. Liddell Hart, *History of the First World War*, Λονδίνο 1970 (Pan Books), σσ. 157-182.

ρήσουν σὲ εἰρήνῃ μὲ τὴν Τουρκία τὸ 1915, ἀλλὰ κράτησε τὴ Ρωσία στὸν πόλεμο. Πρὶν τελειώσει τὸ ἔτος οἱ Γερμανοὶ πρόσφεραν τὴν Κωνσταντινούπολιν τοὺς Ρώσους, μὲ ἀντάλλαγμα τὴ σύναψη χωριστῆς συνθήκης εἰρήνης. Ὁ Νικόλαος Β΄ καὶ ὁ Σαζόνωφ ἀντιλήφθηκαν ὅτι ἡ κατοχὴ τῶν Στενῶν θὰ ἦταν μᾶλλον προσωρινή, ἐφόσον ἡ Γερμανία δὲν εἶχε ἡττηθεῖ, καὶ ἀπέρριψαν τὴν προσφορά. Στὴν πραγματικότητα ὁ πιὸ σωστὸς ἀπολογισμὸς γιὰ τὴ δραματικὴ αὐτὴ ὑποχώρηση τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας μπρὸς στὸ ὄνειρο τῆς Ρωσίας τὸ 1915, συνομολογώντας τὴ «Συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἦταν ὅτι, ἂν ἡ Ρωσία παρέμενε στὸ συνασπισμὸ μέχρι τέλους, θὰ προκαλοῦσε νέον παγκόσμιον πόλεμον. Καὶ τοῦτο διότι κανένας ἀπὸ τοὺς συμμάχους τῆς δὲν θὰ δεχόταν τὴν ἐφαρμογὴ τῆς. Παρόλο ὅμως ὅτι ἡ Συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦταν πιά ἀπαραίτητο ἐργαεῖο γιὰ τὴ Συνδιάσκεψη τῆς Εἰρήνης τὸ 1919, διατήρησε ὥστόσο κάποια ἐπιρροή. Προκάλεσε στὸ ὑποσυνειδητὸ τῶν δημιουργῶν τῆς τελικῆς πράξης τοῦ πολέμου ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸ τί θὰ ἔπρεπε νὰ πράξουν γιὰ τὰ Στενὰ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ταλαντεύονταν⁵⁷: θὰ τὴν ἄφηναν στοὺς Ἕλληνες, θὰ τὴν διεθνοποιοῦσαν, ἢ θὰ τὴν ἄφηναν στὸ Σουλτάνο;

Ἡ ἀνακωχὴ ὅμως τῶν Μουδανιῶν στὶς 11 Ὀκτωβρίου 1922, ποὺ ἔκλεισε τὸν Μικρασιατικὸ Πόλεμον, ἔδωσε στὸν Μουσταφὰ Κεμάλ τὸ δικαίωμα νὰ πάρει στὰ χέρια του τὴ διοίκηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφοῦ κατέλυσε τὸ καθεστῶς τῶν Σουλτάνων. Δὲν πῆρε ὅμως στὰ χέρια του καὶ τὴ διοίκηση τῶν Στενῶν, τὴν ὁποία κράτησαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους οἱ δύο σύμμαχοι⁵⁸. Πάντως, ἡ παρουσία τῆς Ρωσίας στὴν περιοχὴ, ποὺ ἐπιβλήθηκε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Μεγάλου Πολέμου, δὲν ἦταν ποτὲ πιά τόσο αἰσθητὴ καὶ δὲν διαδραμάτιζε πάλι πρωταρχικὸ ρόλο ὅπως τὸ 1915. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία τῶν Ἑλλήνων στὴν ἴδια αὐτὴ περιοχὴ δὲν εἶχε γίνει οὔτε ἔγινε ποτὲ τόσο αἰσθητὴ στὴ σύγχρονη ἱστορία τῆς Εὐρώπης.

57. N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Θεσσαλονίκη 1978, Ἱδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 175, βλ. τὸ λῆμμα «Constantinople»· Νικ. Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τὴ Σμύρνη ἢ τὴν Πόλιν; Μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση ποὺ ὁ Βενιζέλος ἀπέρριψε μᾶλλον βεβιασμένα», *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν Ἑποχὴ του*, ἐπιμ. Θάνου Βερέμη καὶ Ὁδυσσέας Δημητρακόπουλου, Ἀθήνα 1980, σσ. 101-118.

58. Dontas, *Greece and Turkey...*, ὁ.π., σσ. 45-78.